

Treść i zakres wyrazu

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Film](#)
- [Audiobook](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Treść i zakres wyrazu

Wyobraź sobie, że masz na pulpicie folder zatytułowany SZKOŁA. Trzymasz w nim wszystko, co jest związane z twoją edukacją. Jest tego dużo, gubisz się w plikach, więc dzielisz je między nowe foldery o nazwach BIOLOGIA, CHEMIA, FIZYKA, JĘZYK POLSKI itd.

Albo pomyśl, że tworzysz prywatną playlistę. Wyszukujesz swoje ulubione utwory w różnych albumach muzycznych i zapisujesz te pojedyncze piosenki w swojej playliście o nazwie MOJE. Lista liczy sobie kilkadziesiąt utworów.

Zadaj sobie dwa pytania:

- Co obejmują Twoje foldery?
- Co obejmuje Twoja playlista?

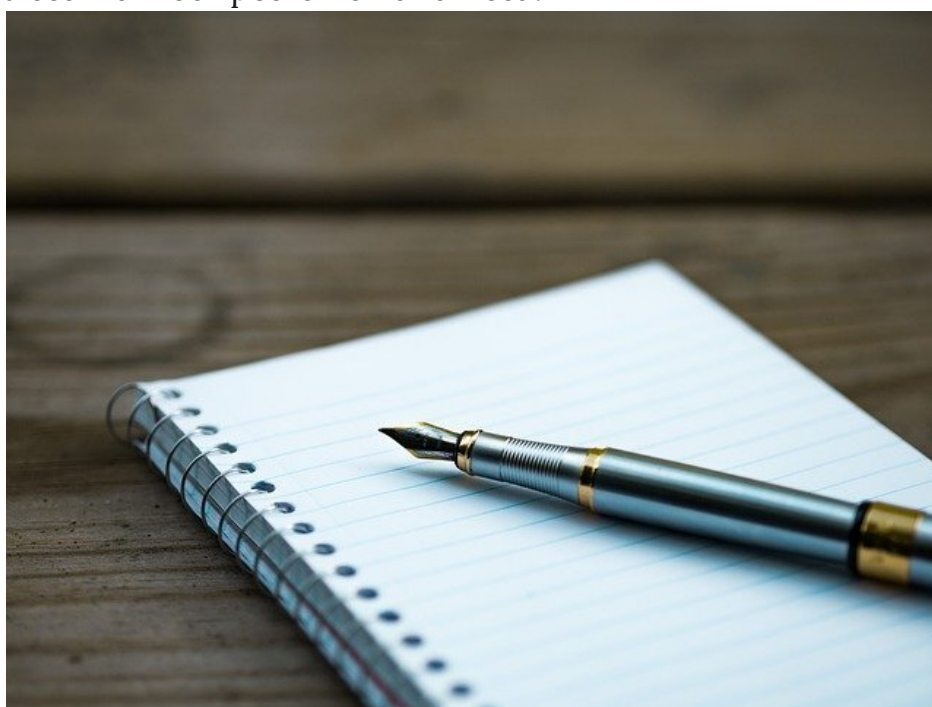
Twoje cele

- Poznasz definicje treści i zakresu wyrazu.
- Nauczysz się rozróżniać treść i zakres wyrazu.
- Dowiesz się, jakie zależności wiążą treść i zakres wyrazu.
- Nabierzesz umiejętności precyzowania i uogólniania wypowiedzi.

Przeczytaj

Treść a zakres

Folder o nazwie SZKOŁA, dzięki ogólności swojej nazwy, stanowi worek na dziesiątki czy nawet setki dokumentów, które łączy tylko to, że wiążą się z edukacją. Skatalogowanie tych dokumentów w bardziej szczegółowych folderach to nic innego, jak wzbogacenie treści kosztem zakresu. Przeciwną sytuację obrazuje przykład z playlistą. Albumy muzyczne mają tylko po kilkanaście utworów i ani jednego więcej; stworzona playlista, długa i niespójna, ma charakter na tyle ogólny, że da się do niej wrzucić dosłownie wszystko. Można to porównać do zawężenia treści na rzecz poszerzenia zakresu.

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Treść wyrazu (nazwy) to zespół cech przynależnych obiektom określanym przez ten wyraz. Jest to zatem zespół cech umożliwiających identyfikację obiektu, o którym dana nazwa orzeka. Cechy te mają charakter typowy, tzn. pod nazwami pies, czworonóg będzie się krył pies modelowy. Nawet jeśli jakiś istniejący lub wyobrażony pies jest pozbawiony jednej czy dwóch łap, nadal da się go określać tymi nazwami, ponieważ utrata cechy nie zmienia istoty rzeczy. Poza tym nazwa czworonóg implikuje też inne cechy niż czteronożność, o czym świadczy fakt, że nie używa się tego wyrazu w odniesieniu do kotów, krów, jaszczurek etc.

Zakres wyrazu (nazwy) to z kolei zbiór wszystkich elementów, które da się nazwać tym wyrazem. Do zakresu wyrazu roślina należą więc: drzewo, krzew, kwiat itd. Do zakresu wyrazu drzewo należą: świerk, buk, sosna, jabłoń itd. Jak łatwo zauważyć, im bardziej szczegółowego słowa używamy, tym mniej obiektów ono opisuje, i na odwrót: im bardziej

ogólne znaczenie wyrazu, tym więcej obiektów ono mieści. Wynika to stąd, że znaczenie każdego wyrazu stanowi sumę pewnych elementów semantycznych. Słowa bardziej szczegółowe mają tych elementów więcej, ponieważ o ile muzyk to artysta komponujący lub wykonujący utwory muzyczne, o tyle pianistą nazwiemy takiego artystę, który komponuje lub wykonuje utwory muzyczne z użyciem fortepianu. Ma to praktyczne odbicie w rzeczywistości pozajęzykowej: nie każdy muzyk to pianista (nie nazwiemy pianistą np. perkusisty), ale każdy pianista to muzyk (nie nazwiemy pianisty np. malarzem). Przykłady te można sprowadzić do dwóch zasad:

Im bogatsza treść wyrazu, tym uboższy jego zakres.

Im uboższa treść wyrazu, tym bogatszy jego zakres.

Schematycznie można te zasady ująć w ten sposób:

$(\uparrow T - \downarrow Z)$

$(\downarrow T - \uparrow Z)$

Niech za przykład posłużą dwie nazwy: człowiek i Indianin. Pod nazwą człowiek kryje się 7,74 mld obiektów. Pod nazwą Indianin – 55,1 mln obiektów. Wyraz człowiek ma znaczenie bardzo ogólne i schematyczne (uboższa treść); można nim określić całą populację ludzką zamieszkującą kulę ziemską, w tym Indian (szerszy zakres). Tymczasem na wyraz Indianin składa się rozbudowany, dość konkretny zestaw elementów znaczeniowych, wśród których bazą są te same, które tworzą pojęcie człowiek (bogatsza treść), i dlatego nazwa ta jest zarezerwowana tylko dla części ludności ziemskiej (węższy zakres).

Zakres każdej nazwy może się odnosić także do bytów fikcyjnych lub tylko wyobrażonych. By się o tym przekonać, wystarczy rozważyć zakres wyrazu wiedźmin: mieści on w sobie tylko wykreowane przez Andrzeja Sapkowskiego literackie postaci mutantów-wojowników, wyszkolonych, by zabijać potwory.

Słownik

treść wyrazu (nazwy)

zespół cech przynależnych obiektom nazywanym przez wyraz

zakres wyrazu (nazwy)

zbiór wszystkich elementów, które da się nazwać danym wyrazem

Film

Polecenie 1

Zapoznaj się z wykładem prof. Andrzeja Markowskiego na temat treści i zakresu wyrazu. Scharakteryzuj dwa typy wyrazów, o których mówi profesor.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DqP55x8Fq>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

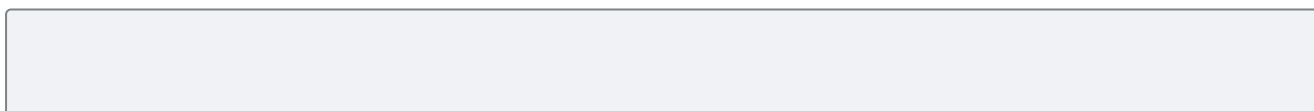
Film nawiązujący do treści materiału pod tytułem Treść i zakres wyrazów.

Polecenie 2

Na wybranym własnym przykładzie wyjaśnij różnicę między treścią i zakresem wyrazu.

Polecenie 1

Zapoznaj się z fragmentem książki Anny Wierzbickiej *O języku – dla wszystkich*. Spróbuj własnymi słowami przedstawić mechanizm zmiany znaczeniowej wyrazu polegający na zwięźeniu się jego zakresu na rzecz treści.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PcVy93Hhp>

Anna Wierzbicka

O języku – dla wszystkich

Od liścia na drzewie do listu w kopercie

Zmiana znaczenia wyrazów jest jednym z ciekawszych zagadnień językowych. Jest to dość powszechne zjawisko, występujące we wszystkich językach świata. Prześledzimy tutaj kilka dróg, omówimy typowe mechanizmy zmiany znaczenia. Zaczniemy od przykładów.

[...] Wyraz „drób” znaczył w staropolszczyźnie w ogóle ‚coś drobnego’, a w szczególności ‚drobne bydło’, ‚drobne ryby’; dopiero w XVI wieku ustaliło się dzisiejsze znaczenie wyrazu: pewien szczególny rodzaj drobnych zwierząt, a mianowicie ‚ptactwo domowe’.

Wyraz „iskać” znaczył dawniej ‚szukać’, jak dzisiejsze rosyjskie ‚iskat’. Jeszcze Mikołaj Rej używał wyrazu „odiskać” – ‚odszukać’. Dziś „iskać” oznacza tylko jeden rodzaj szukania: ‚szukanie wszy we włosach lub pcheł w sierści zwierzęcia’. Ślad dawnego szerszego znaczenia zachował się jeszcze w wyrazach „zysk”, „zyskać” (dawniej „z-iskać”).

[...] We wszystkich rozpatrywanych przez nas dotąd przykładach mechanizm zmiany jest taki: wyraz, który oznaczał dawniej pewien zbiór przedmiotów, z biegiem czasu zaczął być używany tylko w odniesieniu do niektórych z przedmiotów tego zbioru; mówimy w takich wypadkach, że zakres wyrazu zmniejszył się. A co się stało ze

znaczeniem? Pomyślmy o takich dwóch zbiorach: jeden to przedmioty określane wyrazem „samochód”, drugi to przedmioty określane wyrazem „citroen”. Który z tych zbiorów jest obszerniejszy, obejmuje więcej przedmiotów? Oczywiście pierwszy, więcej jest przecież samochodów niż citroenów, citroeny to tylko część zbioru wszystkich samochodów. Więc wyraz „samochód” ma szerszy zakres niż wyraz „citroen”. A który z tych wyrazów ma obszerniejszą treść znaczeniową? Oczywiście drugi; informacja, że prezydent Francji jeździ citroenem, jest bogatsza, bardziej szczegółowa niż wiadomość, że jeździ on samochodem.

A zatem między treścią znaczeniową wyrazu a jego zakresem zachodzi stosunek odwrotnej proporcjonalności: przedmioty oznaczone wyrazem o zakresie mniejszym posiadają więcej cech wspólnych niż przedmioty oznaczane wyrazem o zakresie szerszym. Jeśli zakres wyrazu maleje, znaczenie jego wzbogaca się. We wszystkich analizowanych przez nas przykładach nastąpiło zwężenie zakresu wyrazów i stąd – wzbogacenie ich znaczenia.

Zdarza się często, że określamy wyrazem o znaczeniu ogólnym jakiś przedmiot o znaczeniu bardziej szczegółowym, jeżeli jesteśmy pewni, że nie wywoła to nieporozumienia. [...] Jeśli w czymś ogródku rosną tylko narcyzy, właściciel ogródka może śmiało powiedzieć swojej córce: – Idź, zerwij trochę kwiatów – dla córki będzie oczywiste, że otrzymała polecenie zerwania właśnie narcyzów. [...]

W historii języków zdarzają się także wypadki odwrotne: wyraz może zmienić znaczenie, rozszerzając swój zakres stosowalności z jednego tylko rodzaju przedmiotów czy zjawisk na cały szerszy zbiór, do którego dane przedmioty czy zjawiska należą. Znany jest na przykład ludowy zwyczaj nazywania w pieśni każdej rzeki czy pokoju dunajem lub dunajcem (na przykład „za wodami, za bystremi, dunajcami głębokimi”). [...]

Zmiana znaczenia wyrazu dokonuje się nieraz [...] drogą przesunięcia na podstawie związku przestrzennego, czasowego czy przyczynowego lub przesunięcia wartości uczuciowej, albo drogą przenośni, przesunięcia znaczenia na zasadzie podobieństwa.

Na przykład „guzik” znaczył w staropolszczyźnie „mały guz”; krążek do zapinania ubrania nosił wtedy nazwę „knaflika”. Z czasem na zasadzie podobieństwa takich krążków do małego guza zaczęto określać je mianem „guzik”. Później – poczucie związku słowotwórczego „guzika” z jego podstawą, „guzem”, zatarło się i dziś nie zdajemy już sobie sprawy z przenośni leżącej u podstaw obecnego znaczenia wyrazu „guzik”.

Polecenie 2

Odpowiedz na pytanie, czy potrafisz wskazać przykład wyrazu, którego zakres rozszerzył się lub rozszerza kosztem treści znaczeniowej? Jeśli tak, zanotuj ten wyraz i opisz mechanizm zmiany.

Ćwiczenie 1

Na podstawie treści audiobooka wyjaśnij, czym jest stosunek odwróconej proporcjonalności. Podaj własny przykład ilustrujący ten mechanizm.

Ćwiczenie 2

Na podstawie definicji wyrazu *pies* – 'zwierzę domowe' scharakteryzuj zależność między wyrazem definiowanym a jego definicją w świetle zdobytej wiedzy o treści i zakresie wyrazu.

Dla nauczyciela

Autor: Anna Grabarczyk

Przedmiot: Język polski

Temat: Treść i zakres wyrazu

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

11) stosuje zasady poprawności językowej i stylistycznej w tworzeniu własnego tekstu; potrafi weryfikować własne decyzje poprawnościowe;

12) wykorzystuje wiedzę o języku w pracy redakcyjnej nad tekstem własnym, dokonuje korekty tekstu własnego, stosuje kryteria poprawności językowej.

IV. Samokształcenie.

9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Kształcenie językowe.

3. Komunikacja językowa i kultura języka. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

4) określa rolę języka w budowaniu obrazu świata.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności.

Cele operacyjne. Uczeń:

- pozna definicje treści i zakresu wyrazu;
- nauczy się rozróżniać treść i zakres wyrazu;
- dowie się, jakie zależności wiążą treść i zakres wyrazu;
- nabierze umiejętności precyzowania i uogólniania wypowiedzi.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- mapa myśli.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel prezentuje uczniom fragment tekstu Anny Wierzbickiej, *O języku – dla wszystkich*:
Wyraz „zboże” znaczył kiedyś tyle, co „bogactwo” – oba te wyrazy miały zresztą wspólny rdzeń, ten sam, który występował również w wyrazach „bogaty” i „ubogi” (czyli nie-bogi, nie-bogaty). To, co my nazywamy zbożem, określało się wówczas nazwą „żyto” („to, dzięki czemu się żyje”), nasze dzisiejsze „żyto” to był „reż”. Z biegiem czasu wyrazem „zboże” zaczęto określać tylko jeden rodzaj „bogactwa”, mianowicie płody rolne, jak pszenica, owies, jęczmień czy proso; wyraz „żyto” – wyparty z tego znaczenia – ograniczył wówczas swój zakres użycia do jednego tylko gatunku zboża, który i dziś tym wyrazem określamy, wypierając z kolei wyraz „reż,” który wyszedł z użycia (ale zostawił swój ślad w słowie „rżysko”).
2. Prosi uczniów o zastanowienie się, jaki może być temat lekcji. Po wysłuchaniu propozycji uczniów nauczyciel wyświetla temat lekcji, omawia cele lekcji i ustala z uczniami kryteria sukcesu.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie indywidualnie zapoznają się z treściami w sekcji „Wprowadzenie” oraz „Przeczytaj”. Następnie nauczyciel zadaje uczniom pytania:
 - Czym jest treść wyrazu a czym zakres?
 - Jaka jest różnica między treścią a zakresem?
 - Jakie zależności wiążą treść i zakres wyrazu?
2. Praca z multimediami. Nauczyciel głośno odtwarza film. Po zapoznaniu się z wykładem prof. Andrzeja Markowskiego na temat treści i zakresu wyrazu uczniowie w parach charakteryzują dwa typy wyrazów, o których mówi profesor.
3. Uczniowie indywidualnie zapoznają się z fragmentem książki Anny Wierzbickiej *O języku – dla wszystkich* (audiobook). Ich zadaniem jest przedstawienie mechanizmu zmiany znaczeniowej wyrazu polegającej na zwężeniu się jego zakresu na rzecz treści. Następnie w parach uczniowie wykonują polecenie 2 oraz oba ćwiczenia z sekcji „Audiobook”. Po ustalonym czasie wybrani uczniowie przedstawiają odpowiedzi, a reszta klasy wspólnie ustosunkowuje się do nich. Nauczyciel w razie potrzeby koryguje odpowiedzi, dopowiada istotne informacje, udziela uczniom informacji zwrotnej.

Faza podsumowująca:

1. Na zakończenie lekcji nauczyciel prosi uczniów o stworzenie mapy myśli jako podsumowania omawianych zagadnień. Wybrani lub chętni uczniowie wypisują swoje propozycje na tablicy. W ramach podsumowania wszyscy uczestnicy lekcji biorą udział w omówieniu zgromadzonych zapisów.

2. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu.

Praca domowa:

1. Na wybranym własnym przykładzie wyjaśnij różnicę między treścią i zakresem wyrazu.

Materiały pomocnicze:

- Anna Wierzbicka, *O języku – dla wszystkich*, Warszawa 1965.
- *Słownik języka polskiego*, Warszawa 2016.

Wskazówki metodyczne

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Film” do podsumowania lekcji.